

Strasburg, më 13 shtator 2018

CommDH(2018)15

**RAPORT
NGA DUNJA MILATOVIĆ**

**KOMISIONERE PËR TË DREJTAT E NJERIUT
E KËSHILLIT TË EVROPËS**

**NË VIJIM TË VIZITËS SË SAJ NË SHQIPËRI
NË DATAT 21 DERI 25 MAJ 2018**

Pasqyra e lëndës

Përmbledhje.....	3
Hyrje.....	7
1 Të drejtat e fëmijëve	8
1.1 Kuadri ligjor dhe institucional për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve	8
1.2 Dhuna ndaj fëmijëve	10
1.3 Fëmijët që jetojnë në institucione të kujdesit rezidencial	12
1.4 Drejtësia për fëmijë, me theks te fëmijët e rrugës	14
1.5 E drejta për arsim gjithëpërfshirës, me theks te fëmijët romë dhe ata me aftësi ndryshe.....	16
1.6 Pashtetësia.....	18
1.7 Përfundime dhe rekomandime	19
2 Të drejtat e njeriut të personave me aftësi ndryshe, me theks të veçantë te aksesueshmëria, zotësia juridike dhe çinstitucionalizimi.....	21
2.1 Aksesueshmëria	23
2.2 E drejta e zotësisë juridike	25
2.3 E drejta për jetesë të pavarur dhe për t'u përfshirë në shoqëri	26
2.4 Përfundime dhe rekomandime	28
3 Aksesimi në ndihmën juridike falas	29
3.1 Përfundime dhe rekomandime	30

PËRMBLEDHJE

Komisionerja Dunja Milatović dhe delegacioni i saj vizituan Shqipërinë nga data 21 deri më 25 maj 2018. Gjatë kësaj vizite, Komisionerja zhvilloi takime me autoritete shtetërore dhe organizata joqeveritare e ndërkombëtare. Ky raport veçon problemet e mëposhtme të të drejtave të njeriut:

Të drejtat e fëmijëve

Komisionerja mirëpret fuqizimin e kuadrit ligjor dhe institucional për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve dhe në veçanti miratimin e ligjit “Për të drejtat dhe mbrojtjen e fëmijës” në vitin 2017. Megjithatë, ajo thekson nevojën për një zbatim më efektiv të legjislacionit ekzistues dhe bashkëpunim më të madh mes niveleve të ndryshme të autoriteteve përgjegjëse në këtë drejtim. Komisionerja nënvizon gjithashtu rëndësinë e grumbullimit të të dhënave të besueshme rreth statusit social-ekonomik dhe të të dhënave statistikore të zberthyer sipas grupeve të cenueshme, përfshirë këtu fëmijët, për një vendimmarrje të bazuar mbi të dhëna, si dhe mbështet nismat që synojnë rritjen e kapaciteteve shtetërore në këtë fushë.

Ndërkohë që mirëpret ndalimin e ndëshkimit trupor në të gjitha rrethanat nga ana e Shqipërisë, Komisionerja shpreh shqetësimin e saj lidhur me nivelin e lartë të raportimeve për ushtrimin e dhunës fizike dhe psikologjike ndaj fëmijëve, përfshirë atë në mjedise arsimore dhe shtëpi. Ajo u bën thirrje autoriteteve shqiptare që të shtojnë masat për çrrënjosjen e dhunës ndaj fëmijëve, ku përfshihet forcimi i kapaciteteve të shërbimeve për mbrojtjen e fëmijëve dhe profesionistëve të arsimit për identifikimin e dhunës e reagimin e përshtatshëm ndaj saj, duke e vënë theksin te parandalimi i dhunës e ndërmjetësimi. Autoritetet nxiten që të rrisin ndërgjegjësimin për tolerancë zero kundrejt dhunës ndaj fëmijëve. Teksa vëren me shqetësim pasojat negative të dhunës në familje te fëmijët në Shqipëri dhe raportimin e disa mangësive në procedimet gjyqësore që lidhen me ndjekjen penale të kësaj forme dhune, Komisionerja nxit autoritetet që të vënë në zbatim rekomandimet e “Grupit të Ekspertëve për Masat kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje” të Këshillit të Evropës. Komisionerja sheh si zhvillim pozitiv përmirësimet e bëra në legjislacionin kombëtar për ta sjellë atë në përputhje me “Konventën e Këshillit të Evropës për Mbrojtjen e Fëmijëve nga Shfrytëzimi Seksual dhe Abuzimi Seksual”.

Komisionerja është e shqetësuar prej faktit që rreth 700 fëmijë jetojnë ende në institucione të kujdesit shoqëror rezidencial, disa prej të cilëve për një kohë shumë të gjatë dhe pa perspektiva të qarta për t’u larguar para arritjes së moshës madhore. Komisionerja u bën thirrje autoriteteve që të investojnë në procesin e çinstitucionalizimit

e ta shpejtojnë atë si dhe të hartojnë strategji për parandalimin e vendosjes së fëmijëve në kujdesin e shtetit duke i dhënë mbështetje më të madhe familjeve me fëmijë e duke ngritur një sistem efektiv shërbimesh të llojit të familjes.

Komisionerja mirëpret miratimin e Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur, si hap pozitiv drejt krijimit të një drejtësie miqësore ndaj fëmijëve në Shqipëri. Ajo nxit autoritetet që të vazhdojnë përpjekjet për t'u dhënë profesionistëve që punojnë me fëmijët formim të mjaftueshëm e sistematik mbi të drejtat e fëmijëve dhe për zbatimin e parimit të interesit më të lartë të tyre..

Ndërsa vëren me kënaqësi mishërimin e parimit të arsimit gjithëpërfshirës dhe të ndalimit të diskriminimit në arsim në legjislacionin shqiptar, Komisioneren e shqetëson mospërfshirja e disa fëmijëve shqiptarë, veçanërisht fëmijëve romë dhe atyre me aftësi ndryshe, në arsimin e zakonshëm. Komisionerja u kërkon autoriteteve të vazhdojnë përpjekjet që synojnë përfshirjen e fëmijëve romë në sistemin e zakonshëm arsimor përmes bashkëpunimit të ngushtë me prindërit e tyre dhe përpjekjeve më të mëdha për përfshirjen e romëve në arsimin parashkollor. Për sa u takon fëmijëve me aftësi ndryshe, autoritetet duhet t'u ofrojnë atyre mbështetjen e nevojshme individuale dhe përshtatje të arsyeshme në sistemin e zakonshëm arsimor.

Komisionerja shpreh shqetësimin e saj lidhur me faktin se në Shqipëri ende mbeten rreth 4.900 persona pa shtetësi ose që rrezikojnë pashtetësinë, shumë prej tyre romë, të cilëve u mungojnë dokumentet e identitetit, si dhe fëmijë romë e fëmijë të lindur jashtë vendit, të cilëve u mungojnë certifikatat e lindjes. Duke vërejtur që Shqipëria nuk ka një procedurë të posaçme për përcaktimin e pashtetësisë, Komisionerja rekomandon krijimin e një procedure të tillë përcaktuese, në mënyrë që ata persona të cilët gëzojnë të drejtën e mbrojtjes nga “Konventa për statusin e personave pa shtetësi” të vitit 1954, të mund të identifikohen dhe t'u jepet statusi ligjor i personave pa shtetësi. Shqipëria nxitet që të aderojë në “Konventën e Këshillit të Evropës për Shmangien e Pashtetësisë në Kontekstin e Zhvillimit Shtetëror” të vitit 2006.

Të drejtat e personave me aftësi ndryshe

Komisionerja vlerëson përmirësimin e kuadrit ligjor për mbrojtjen dhe përfshirjen e personave me aftësi ndryshe, në veçanti miratimin e ligjit “Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara” në vitin 2014 dhe të Planit Kombëtar të Veprimit për personat me aftësi të kufizuara në vitin 2016. Pavarësisht këtyre zhvillimeve pozitive, Komisionerja shpreh shqetësim për faktin se personat me aftësi ndryshe përballen me vështirësi të konsiderueshme, veçanërisht për shkak të problemeve lidhur me zbatimin e legjislacionit ekzistues, problemeve strukturore në sistemin e kujdesit social dhe aksesit të paktë në arsim cilësor e punësim. Komisionerja u bën thirrje autoriteteve që të punojnë më shumë në këtë drejtim me qëllim sigurimin e aksesueshmërisë për personat me aftësi ndryshe, në përputhje me nenin 9 të “Konventës për të drejtat e personave me aftësi të kufizuara” të OKB-së.

Komisionerja është e shqetësuar që, me gjithë zotimin e autoriteteve për të shkuar drejt çinstitucionalizmit, në Shqipëri ka ende në institucione të kujdesit shoqëror persona me aftësi intelektuale dhe psiko-sociale të veçanta, përfshirë edhe fëmijë. U bëhet thirrje autoriteteve që të hartojnë dhe vënë në zbatim një plan gjithëpërfshirës, me përfshirjen aktive të personave me aftësi ndryshe, me qëllim çinstitucionalizim dhe zëvendësimin e institucioneve me shërbime komunitare, gjithnjë duke u siguruar që asnjë person me aftësi ndryshe, i çinstitucionalizuar, të mos lihet pa mbrojtjen dhe mbështetjen e nevojshme. Dhënia fund e praktikës së vendosjes të personave me aftësi ndryshe në institucione, si dhe ofrimi i shërbimeve komunitare për ta, do të ishte një hap i rëndësishëm në drejtimin e duhur.

Për Komisioneren paraqet shqetësim që në Shqipëri personat me aftësi ndryshe mund të privohen plotësisht nga zotësia juridike dhe, rrjedhimisht, nga të drejtat e tyre civile dhe politike. Ajo u bën thirrje autoriteteve që të harmonizojnë plotësisht dhe efektivisht ligjet kombëtare me “Konventën për të drejtat e personave me aftësi të kufizuara” të OKB-së dhe me jurisprudencën përkatëse të Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, në mënyrë që të garantojnë që këta persona të gëzojnë zotësi juridike të barabartë me gjithkënd tjetër në çdo aspekt të jetës.

Aksesi në ndihmën juridike falas

Komisionerja dëshiron të theksojë që aksesin efektiv në drejtësi, në veçanti nga persona që gjenden në një situatë të dobët ekonomike, nuk mund të arrihet pa një sistem efektiv të ndihmës dhe këshillimit juridik. Ajo shpreh shqetësim lidhur me raportimet në vazhdimësi për pengesa në aksesin në drejtësi dhe për mungesën e aksesit në ndihmën juridike për grupet e cënueshme, përfshirë romët, personat me aftësi ndryshe dhe personat në vështirësi ekonomike. Në këtë kuadër, Komisionerja mirëpret miratimin e ligjit të ri të vitit 2017 “Për ndihmën juridike të garantuar nga shteti”, i cili zgjeron kategorinë e personave që përfitojnë nga ndihma juridike dhe prezanton konceptet e ndihmës juridike parësore dhe dytësore. Komisionerja, gjithashtu, vlerëson faktin që autoritetet kanë caktuar një buxhet për vënien në zbatim të këtij ligji. Autoritetet nxiten që të punojnë më shumë në zbatimin e legjislacionit për ndihmën juridike me qëllim zhdukjen e pengesave për aksesin në drejtësi nga ana e personave të cënueshëm.

Raporti përmban përfundimet dhe rekomandimet e Komisioneres drejtuar autoriteteve shqiptare dhe është botuar në faqen e internetit të Komisioneres, së bashku me komentet e autoriteteve.

HYRJE

1. Ky raport pason vizitën e Komisioneres për të Drejtat e Njeriut të Këshillit të Evropës (komisionerja) Dunja Milatović, në Tiranë dhe Shkodër, Shqipëri, nga data 21 deri më 25 maj 2018.¹ Vizita u përqendrua te të drejtat e fëmijëve, të drejtat e njeriut për personat me aftësi ndryshe dhe aksesit në ndihmën juridike falas.
2. Gjatë vizitës, Komisionerja diskutoi me autoritetet shqiptare, përfshirë Kryeministrin Edi Rama, Ministrin për Evropën dhe Punët e Jashtme, Ditmir Bushati, Ministren e Drejtësisë, Etilda Gjonaj, Ministren e Arsimit, Sporteve dhe Rinisë, Lindita Nikolla, Zëvendësministren e Brendshme, Romina Kuko, si dhe Zëvendësministrat e Shëndetësisë dhe të Mbrojtjes Sociale, Bardhylka Kospiri dhe Mira Rakacolli. Gjithashtu, Komisionerja zhvilloi një takim me Avokaten e Popullit, Erinda Ballanca, dhe Komisionerin për Mbrojtjen nga Diskriminimi, Robert Gjada.
3. Gjatë qëndrimit në Tiranë Komisionerja shkëmbeu mendime mbi të drejtat e fëmijëve dhe probleme të azilit dhe migrimit me Roberto di Bernardi-n dhe Pablo Zapata-n, përkatësisht përfaqësues të UNICEF-it dhe UNCHR-së. Komisionerja u takua edhe me shumë përfaqësues të organizatave të shoqërisë civile që veprojnë në fushën e të drejtave të njeriut. Gjithashtu, Komisionerja kreu një vizitë në Shkodër, ku vizitoi kopshtin “Guerile”, Shkollën për Fëmijë me Aftësi Ndryshe “3 dhjetori” dhe Institucionin e Kujdesit Rezidencial për Fëmijë “Shtëpia e Fëmijës”.
4. Komisionerja dëshiron të falënderojë sinqerisht autoritetet shqiptare në Strasburg e Tiranë për ndihmesën në organizimin e vizitës së saj dhe për lehtësimin e realizimit të saj në mënyrë të pavarur e sipas parashikimeve. Ajo, gjithashtu, falënderon të gjithë bashkëbiseduesit për gatishmërinë për të ndarë me të informacione dhe pikëpamje.
5. Komisionerja vëren se, në përgjithësi, kuadri ligjor dhe institucional për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve e të personave me aftësi ndryshe, si dhe lufta kundër diskriminimit në këtë fushë janë forcuar në mënyrë të konsiderueshme vitet e fundit. Megjithatë mirëpret këtë zhvillim, Komisionerja thekson nevojën që autoritetet të ndër marrin më shumë masa për zbatimin e legjislacionit përkatës dhe për sigurimin e një bashkëpunimi e bashkërendimi më të mirë mes niveleve të ndryshme të autoriteteve përgjegjëse.
6. Komisionerja e vizitoi Shqipërinë në një periudhë që përkonte me vënien në zbatim të disa reformave të rëndësishme në fusha të ndryshme që lidhen me çështjet e mbuluara prej saj, ku përfshihen reformat e përqendruara te ndihma

---

¹ Gjatë kësaj vizite Komisionerja u shoqërua nga zv/drejtori i zyrës së saj Özgür Derman dhe këshilltarja e saj Erliha Bičakčić.

ekonomike, vlerësimi i paaftësisë dhe ofrimi i shërbimeve sociale. Komisionerja nxit autoritetet që të shfrytëzojnë këtë mundësi për të adresuar në mënyrë të efektshme mangësitë e mbetura në këto drejtime dhe të rrisin kapacitetet për një punë më sistematike për mbrojtjen e të drejtave të njeriut të grupeve të cenueshme, ku përfshihen fëmijët dhe personat me aftësi ndryshe.

7. Komisionerja vlerëson qasjen konstruktive nga ana e autoriteteve për përmbushjen e detyrimeve që lidhen me të drejtat e njeriut dhe është e gatshme të vazhdojë dialogun e frytshëm me ta rreth këtyre çështjeve. Ajo beson se ky dialog do të lehtësohet prej këtij raporti, i cili përbëhet prej rubrikave të mëposhtme: të drejtat e fëmijëve (rubrika I); të drejtat e personave me aftësi ndryshe (rubrika II) dhe aksesit në ndihmën juridike falas (III). Secila rubrikë e raportit mbyllet me përfundimet e Komisioneres dhe rekomandimet e saj drejtuar autoriteteve shqiptare.

1. TË DREJTAT E FËMIJËVE

1.1 KUADRI LIGJOR DHE INSTITUCIONAL PËR MBROJTJEN E TË DREJTAVE TË NJERIUT TË FËMIJËVE

8. Shqipëria është shtet palë në Konventën mbi të Drejtat e Fëmijës së OKB-së dhe në “Konventën e Këshillit të Evropës për Mbrojtjen e Fëmijëve nga Shfrytëzimi Seksual dhe Abuzimi seksual” (“Konventa e Lanzarotes”).
9. Në vitin 2013, Kuvendi i Shqipërisë miratoi rezolutën “Për Mbrojtjen dhe Respektimin e të Drejtave të Fëmijëve në Shqipëri”, në të cilën nënvizohet angazhimi për përmirësimin e legjislacionit që ka të bëjë me mbrojtjen e të drejtave të njeriut të fëmijës dhe për monitorimin efektiv të zbatimit të tij.
10. Komisionerja vëren që autoritetet kanë bërë përpjekje të rëndësishme vitet e fundit për të harmonizuar legjislacionin kombëtar me Konventën e OKB-së “Për të Drejtat e Fëmijës”. Në vitin 2017, Kuvendi miratoi ligjin “Për të Drejtat dhe Mbrojtjen e fëmijës”, i cili zëvendësoi ligjin e vitit 2014 që rregullonte këtë fushë. Ky akt ligjor e njeh fëmijën si bartës të drejtash dhe parashikon detyrimin pozitiv të prindërve, autoriteteve e shoqërisë për t’u kujdesur e për të mbrojtur çdo fëmijë. Ligji është i zbatueshëm për të gjithë fëmijët në territorin e Shqipërisë, pavarësisht shtetësisë, ashtu si dhe për fëmijët e shtetasve shqiptarë të cilët banojnë jashtë Shqipërisë. Sipas ligjit, çdo fëmijë ka të drejtën që të jetojë me prindërit e tij, të rritet në një mjedis familjar e të ketë komunikim të rregullt me prindërit e tij, pavarësisht nëse ata jetojnë bashkë apo të ndarë, përveçse kur kjo është në kundërshtim me interesin më të lartë të fëmijës, ose kur parashikohet ndryshe me ligj. Ligji përcakton, gjithashtu, se pamundësia financiare nuk përbën shkak të mjaftueshëm që autoritetet ta ndajnë fëmijën nga prindërit a të afërmit me të cilët ai/ajo jeton, ose për heqjen e përgjegjësisë prindërore.

11. Ministria e Shëndetësisë dhe e Mbrojtjes Sociale dhe Agjencia Shtetërore për Mbrojtjen e të Drejtave të Fëmijëve brenda kësaj ministrie kanë përgjegjësinë kryesore për hartimin dhe zbatimin e politikave që lidhen me mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve. Në nivel vendor janë krijuar njësi për mbrojtjen e fëmijëve (NJMF) me qëllim që të punojnë për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve. Komisionerja vëren shqetësimin e shprehur nga disa prej bashkëbiseduesve rreth nevojës për bashkërendim e bashkëpunim më të mirë mes autoriteteve qendrore e vendore në lidhje me zbatimin e legjislacionit për mbrojtjen e fëmijëve dhe politikave sociale në përgjithësi.
12. Në të njëjtën linjë, Komisionerja vëren edhe problemet që janë vënë në dukje nga raporti i financuar nga Këshilli i Evropës në vitin 2016 për një sistem të integruar dhe efektiv të mbrojtjes së fëmijëve në Shqipëri,² ku thuhet se “ndonëse janë ngritur strukturat përkatëse, bashkërendimi dhe bashkëpunimi mes sektorëve dhe niveleve të veprimit nuk është i efektshëm, mungojnë strukturat drejtuese të përcaktuara qartë dhe zbatimi i politikave mbetet i dobët”. Po kështu, ky raport nënvizon se “strukturat dhe shërbimet ekzistuese nuk përbëjnë një sistem për mbrojtjen e fëmijës, por “copëza” shërbimesh dhe veprimesh të shpërndara”. Komisionerja mbështet përfundimin e raportit të mësipërm mbi nevojën që autoritetet të kalojnë nga një qasje e copëzuar, e bazuar mbi raste, drejt një qasjeje sistematike, dhe që ato të sigurojnë një qasje tërësore për parandalimin dhe mbrojtjen e fëmijëve nga dëmtimet. Këtë gjë ajo ua solli në vëmendje autoriteteve.
13. Në këtë kuadër Komisionerja thekson, gjithashtu, edhe rëndësinë e mbledhjes së të dhënave cilësore e të besueshme rreth statusit social-ekonomik dhe të të dhënave të zërthyer sipas grupeve të cënueshme, të cilat përfshijnë fëmijët dhe personat me aftësi ndryshe. Ajo vëren me interes që, në kuadër të Programit të Bashkëpunimit për Zhvillim të Qëndrueshëm ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kombeve të Bashkuara 2017-2021, parashikohet rritja e kapaciteteve të ministrive përkatëse e të agjencisë kombëtare të statistikave (INSTAT) për prodhimin e të dhënave të zërthyer dhe sigurimin e shpërndarjes së këtyre të dhënave në nivel kombëtar e vendor, me qëllim planifikimin dhe hartimin e politikave të mbështetura në të dhëna³.
14. Gjatë vizitës së saj në terren në Shkodër, Komisionerja vizitoi njërën prej dhjetë qendrave komunitare “Për familjen”, të krijuara nga autoritetet vendore, ku organizohen veprimtari për familjet dhe fëmijët, përfshirë veprimtari paschkollore dhe veprimtari që sjellin të ardhura. Komisioneren e informuan se, mes të tjerash, këto qendra luajnë rol të rëndësishëm duke ndihmuar në ri-integrimin e fëmijëve shqiptarë që kthehen në Shqipëri pasi kanë kaluar njëfarë kohe jashtë vendit. Në qendrën që vizitoi Komisionerja, personeli përbëhej prej një psikologu, një lehtësuesi komuniteti dhe një personi përgjegjës për

² Këshilli i Evropës, « [E ardhmja e sistemit të integruar për mbrojtjen e fëmijës në Shqipëri](#) », qershor 2016.

³ Programi i Bashkëpunimit për Zhvillim të Qëndrueshëm ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kombeve të Bashkuara (PBZhQQSh-OKB) 2017-2021.

veprimtaritë që çonin në mbledhjen e të ardhurave. Qendra financohet nga autoritetet vendore dhe donatorë. Ndërsa vlerëson entuziazmin e personelit dhe punën e kryer prej tyre, Komisionerja nxit autoritetet qendrore që të shohin mundësinë për dhënien e mbështetjes financiare për këtë nismë dhe nisma të ngjashme vendore.

1.2 DHUNA NDAJ FËMIJËVE

15. Ndërkohë që në Shqipëri është rritur ndërgjegjësimi i publikut sa i takon pasojave negative të dhunës në zhvillimin dhe mirëqenien e fëmijëve, dhuna ndaj tyre mbetet një çështje që ende përbën shqetësim serioz. Një studim i vitit 2016, të cilit iu referuan disa prej bashkëbiseduesve të Komisioneres, vërente që 70% e fëmijëve të anketuar të moshave 8-11 vjeç raportonin se kishin qenë objekt i dhunës fizike vitin e mëparshëm. 58% e fëmijëve të anketuar të moshave 10-14 vjeç raportonin të kishin qenë viktima ose dëshmitarë të dhunës në familje, dhe një në pesë fëmijë raportonte se kishte qenë objekt i bulizmit në shkollë. Linja Kombëtare e Ndhmës për Fëmijë ALO 116, shërbim referimi dhe këshillimi për mbrojtjen e fëmijëve, i krijuar në vitin 2009, merr mesatarisht rreth 200 telefonata në ditë. Deri tani, Linja e Ndhmës ka trajtuar rreth 15.000 telefonata të bëra në lidhje me abuzimin fizik, seksual e emocional, dhunën në familje, dhunën nga bashkëmoshatarët dhe bulizmin.
16. Ligji i vitit 2017 “Për të drejtat dhe mbrojtjen e fëmijës” përfshin garanci për mbrojtjen e fëmijëve nga dhuna. Ai krijon mekanizmin kombëtar dhe strukturat përgjegjëse për parandalimin dhe reagimin ndaj shkeljeve të të drejtave të fëmijëve, si edhe mekanizma mbrojtës, ku përfshihet ndarja e fëmijës nga familja në raste ushtrimi dhune mbi fëmijën. Ai, gjithashtu, detyron të gjithë profesionistët që punojnë me fëmijët të raportojnë abuzimet ndaj tyre.
17. Ndërkohë që vëren me kënaqësi konsensusin e të gjithë aktorëve që ajo takoi mbi papranueshmërinë e dhunës ndaj fëmijëve, Komisionerja vëren me shqetësim raportimet që lidhen me mungesën e kapaciteteve të autoriteteve të mbrojtjes sociale për të siguruar zbatimin efektiv të legjislacionit të lartpërmendur. Sipas UNICEF-it, deri tani janë emëruar vetëm 28% e punonjësve të nevojshëm për mbrojtjen e fëmijëve, ndërkohë që vetëm 38% prej këtyre janë aktivë dhe trajtojnë raste të fëmijëve në rrezik. Për më tepër, Komisionerja dëgjoi shqetësimet e ngritura nga përfaqësuesit e shoqërisë civile, të cilët u shprehën se shumica e fëmijëve nuk dinë ku të kërkojnë ndihmë në rastet kur dhunohen dhe, veçanërisht, se nuk dinë si të raportojnë në mënyrë të sigurt abuzimet e kryera nga prindërit apo familjarë të tjerë të afërt.
18. Në vëzhgimet përfundimtare të 2012-s për Shqipërinë, Komiteti për të Drejtat e Fëmijës mirëpriste ndalimin e prerë me ligj të ndëshkimit trupor në të gjitha rrethanat, ndërkohë që shprehte shqetësim për përdorimin e gjerë në praktikë të formave të ndryshme të ndëshkimit trupor në shtëpi, shkolla dhe institucione. Duke vërejtur që ligji “Për sistemin arsimor parauniversitar” ndalon ndëshkimin

trupor, Komiteti shprehte keqardhje për mungesën e specifikimit në këtë ligj të mekanizmave të nevojshëm për parandalimin e dhunës dhe mbrojtjen e fëmijëve në mjediset shkollore si dhe për mosparashikimin e masave ndaj mësuesve që ushtrojnë dhunë ose të procedurave për identifikimin dhe raportimin e dhunës.

19. Komisionerja është e shqetësuar nga nivelet e raportuara të dhunës në shkollat shqiptare, ku përfshihet dhuna fizike e psikologjike e ushtruar nga mësuesit, dhuna nga bashkëmoshatarët dhe bulizmi. Disa prej aktorëve që bashkëbiseduan me Komisioneren i dhanë rëndësi nevojës për rritjen e ndërgjegjësimit në mënyrë që të ndryshohet mendësia e shoqërisë e cila e sheh dhunën ndaj fëmijëve si metodë të pranueshme disiplinimi. Më tej, ekspertët njohën nevojën për rritjen e kapaciteteve të mësuesve e profesionistëve të arsimit për identifikimin e dhunës, përfshirë atë seksuale, dhe për të reaguar ndaj saj në mënyrën e duhur.⁴ Në këtë kontekst, Komisionerja sheh me kënaqësi vazhdimin e zbatimit në Shqipëri të programit të përbashkët të KiE/BE-së “[Lufta kundër bulizmit dhe ekstremizmit në sistemin arsimor në Shqipëri](#)”, i cili ka për qëllim luftën ndaj diskriminimit në shkolla dhe ndërgjegjësimin për bulizmin e diskriminimin në shkolla, të drejtën për trajtim të barabartë dhe diversitetin. Vëmendje e veçantë në program i jepet rritjes së kapaciteteve të mësuesve në lidhje me këtë aspekt.
20. Komisionerja sheh me kënaqësi ndërgjegjësimin e autoriteteve për seriozitetin e problemit të dhunës në shkolla. Gjatë diskutimit të saj me Komisioneren, Zëvendësministrja e Brendshme, Romina Kuko, përmendi se një ndër masat e mara nga autoritetet ishte vendosja e agjentëve të policisë të veshur civilë në një shkollë të mesme në Tiranë, të cilët shërbejnë si oficerë të sigurisë së shkollës. Sipas zëvendësministres, kjo masë ka ndikuar në pakësimin e dhunës në këtë shkollë, ndaj dhe do të aplikohet edhe në shkolla të tjera të mesme në Shqipëri. Gjithashtu, parashikohet që në kurrikulën e Akademisë së Sigurisë të përfshihen trajnime të agjentëve të policisë për trajtimin e dhunës në shkolla.
21. Në këtë kontekst, Komisionerja dëshiron të nënvizojë që, megjithëse përdorimi i oficerëve të sigurisë në shkolla mund të duket si përgjigja e duhur ndaj kërkesave për ofrimin e një mjedisi të sigurt mësimnxënies në shkolla, kjo duhet të jetë vetëm një masë e përkohshme. Autoritetet duhet t’i japin përparësi parandalimit, zgjidhjes së konflikteve dhe ndërmjetësimit, gjithmonë duke siguruar përfshirjen e plotë të nxënësve në përpilimin e çfarëdolloj mase që ka të bëjë me ta.
22. Komisionerja shpreh shqetësimin, gjithashtu, edhe për ndikimin negativ që dhuna në familje ka te fëmijët në Shqipëri, si dhe për raportimet e disa të metave në proceset përkatëse për ndjekjen penale të kësaj dhune. Shqipëria është shtet palë në “Konventën për Parandalimin dhe Luftën kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje” (Konventa e Stambollit), të cilën e ka ratifikuar në vitin 2013. Komisionerja ka në vëmendje shqetësimet e ngritura nga “Grupi i Ekspertëve për Masat kundër Dhunës ndaj Grave dhe Dhunës në Familje” i

---

⁴ GREVIO, [Raport vlerësimi \(bazë\) për Shqipërinë](#), nëntor 2017, f. 29.

Këshillit të Evropës (GREVIO)⁵, sipas të cilit vendimet e gjykatave për dhënien e urdhrave të mbrojtjes në çështjet e dhunës në familje, nuk sigurojnë shqyrtimin në mënyrë sistematike të situatës së fëmijëve. Komisionerja mbështet përfundimin e GREVIO-s se autoritetet, në bashkëpunim të ngushtë me ekspertë psikologë, duhet të marrin masat e nevojshme për t'u siguruar që, në çdo rast të lëshimit të një urdhri mbrojtjeje për viktimat e dhunës në familje, të shqyrtohet sistematikisht edhe situata e dëshmitarëve fëmijë, për të përcaktuar nëse edhe ata duhet të përfshihen në urdhrin e mbrojtjes.

23. Në këtë kuadër, Komisionerja ka mbajtur shënim interesin e shprehur nga ana e autoriteteve shqiptare për të marrë ndihmë teknike nga Këshilli i Evropës, me qëllim rritjen e kapaciteteve kombëtare për sigurimin e zbatimit efektiv të rekomandimeve të GREVIO-s.
24. Si koment pozitiv, Komisionerja vëren se janë bërë disa përmirësime në legjislacionin penal për ta harmonizuar atë me standardet evropiane e ndërkombëtare të mbrojtjes së fëmijëve nga dhuna, përfshirë konventën e Lanzerotes, siç janë ndryshimet në Kodin Penal, të cilat parashikojnë garanci për mbrojtjen e fëmijëve nga krimet seksuale e shfrytëzimi ekonomik, si dhe forcimin e dispozitave penale për dhunën seksuale dhe ngacmimin seksual ndaj fëmijëve dhe mbrojtjen e tyre në këtë kontekst. Gjithashtu, është rritur nga 15 në 25 vjet dënimi maksimal me burg për abuzimin seksual të fëmijëve dhe në Kodin Penal është shtuar një vepër penale që parashikon “dhunën me natyrë seksuale”.

1.3 FËMIJËT QË QËNDROJNË NË INSTITUCIONE TË KUJDESIT REZIDENCIAL

25. Komisionerja thekson se kujdesi institucional nuk është në të mirë të fëmijës, pasi ai nuk është në gjendje të mundësojë kujdesin, dashurinë dhe vëmendjen e individualizuar që i nevojitet fëmijës për t'u zhvilluar. Të dhënat empirike dëshmojnë se fëmijët në institucione janë më shumë të rrezikuar nga dhuna dhe diskriminimi. Të rinjtë që dalin nga kujdesi institucional kanë më shumë gjasa të kthehen në viktima të trafikimit, shfrytëzimit, papunësisë, mungesës së strehimit dhe depresionit.⁶
26. Sipas autoriteteve, në vitin 2017 në Shqipëri kishte 703 fëmijë në institucione të kujdesit shoqëror: 525 prej tyre në institucione publike dhe jopublike të kujdesit rezidencial, përfshirë 62 fëmijë me aftësi ndryshe, 41 fëmijë në Qendrën Pritëse të Viktimave të Trafikimit; dhe 75 në qendrat për viktimat e dhunës në familje.

⁵ GREVIO, [Raport vlerësimi \(bazë\) për Shqipërinë](#), nëntor 2017, f. 29.

⁶ Shihni «Opening Doors for Europe's Children», <http://www.openingdoors.eu/institutional-care-in-europe/damaging-to-children-damaging-to-society/>.

27. Megjithëse numri i fëmijëve të institucionalizuar në Shqipëri nuk duket i lartë, Komisionerja vëren disa probleme serioze të të drejtave të njeriut të lidhura me institucionalizmin. Në 2016, Avokati i Popullit botoi një raport të veçantë “Mbi nivelin e respektimit të të drejtave të fëmijëve që jetojnë në institucionet publike të përkujdesjes rezidenciale, në shtëpi fëmije dhe shtëpi foshnje”, në vijim të një inspektimi të zyrës së Avokatit të Popullit në nëntë institucione të kujdesit rezidencial dhe ditor për fëmijë në Tiranë, Durrës, Vlorë, Shkodër dhe Korçë. Avokati i Popullit ngriti disa probleme përsa u përket kushteve të jetesës dhe trajtimit të fëmijëve në këto institucione, më shqetësueset prej të cilave ishin pretendimet për ushtrimin e dhunës fizike e psikologjike ndaj fëmijëve, përfshirë një rast ngacmimi seksual të një fëmije. Avokati i Popullit ka rekomanduar, ndër të tjera, që autoritetet të realizojnë një monitorim të efektshëm të ankesave që lidhen me dhunën, neglizhencën, punën e detyruar dhe shfrytëzimin e fëmijëve në institucionet e kujdesit shtetëror.
28. Një nga arsyet kryesore për vazhdimin e vendosjes së fëmijëve në institucione sipas shumë prej bashkëbiseduesve, është mbështetja e pamjaftueshme që u jepet familjeve të varfra me fëmijë, veçanërisht atyre romë, gjë që ndikon në braktisjen e fëmijëve nga prindërit. Komisionerja vizitoi institucionin e kujdesit rezidencial “Shtëpia e Fëmijës” në Shkodër, i cili, gjatë vizitës së saj, mbante 33 fëmijë, 70% prej të cilëve ishin romë. Institucioni është krijuar në vitin 1944 dhe ka 24 punonjës. Gjatë bisedës me Komisioneren, drejtori i institucionit shprehu shqetësim që disa fëmijë kalojnë vite brenda institucionit, kjo veçanërisht për shkak të vështirësive që hasen për integrimin e tyre në familjet biologjike, ose në gjetjen e një familjeje birësuese. Të gjithë fëmijët që qëndrojnë në këtë institucion ndjekin shkolla të zakonshme.
29. Komisionerja dëshiron të theksojë që krahas përsheptimit të procesit të çinstitucionalizimit, autoritetet duhet të përmirësojnë në mënyrë urgjente monitorimin e institucioneve rezidenciale ekzistuese dhe të fuqizojnë punën e shërbimeve të mbrojtjes sociale në këtë drejtim. Mekanizmi Kombëtar për Parandalimin e Torturës pranë Zyrës së Avokatit të Popullit, në kuadër të OPCAT-it, duhet të vazhdojë të luajë një rol të rëndësishëm në lidhje me këtë çështje. Komisionerja shpreh kënaqësinë për emërimin e një Komisioneri për të Drejtat e Fëmijëve pranë Avokatit të Popullit në marsin e vitit të kaluar, pas një vonese prej disa vitesh.
30. Një nga argumentet e paraqitura nga bashkëbiseduesit e Komisioneres gjatë diskutimeve për çinstitucionalizmin e fëmijëve nga kujdesi i shtetit lidhej me vlerësimin që autoritetet shpenzojnë rreth 700 euro në muaj për çdo fëmijë të institucionalizuar, ndërkohë që familjet birësuese marrin ndihmë shoqërore në shumën prej rreth 80 euro.
31. Për sa u takon alternativave të tipit të familjes përkundrejt institucionalizmit, Komisionerja vëren shqetësimet që lidhen me faktin se kujdestaria nga persona pa lidhje farefisnore nuk është praktikë që po përqafohet në Shqipëri, pavarësisht

masave që kanë marrë autoritetet në këtë drejtim. Në vitin 2008 u miratua Plani i Veprimit për politikat e kujdestarisë për fëmijët dhe në vitin 2010 Kuadri i Standardeve të shërbimit të kujdestarisë për fëmijët në nevojë. Në vitin 2013 u pilotua dhe u vlerësua një projekt për kujdestarinë në bashkëpunim me UNICEF-in dhe partnerët zbatues. U mundësuan formime, procedura dhe sisteme mbështetëse për 80 familje. Sidoqoftë, sipas raportimeve, mungesa e vazhdimësisë së qëndrueshme dhe e mbështetjes financiare të mjaftueshme për familjet kujdestare duken të kenë qenë shkaqet që personat nuk tregojnë interes për t'u bërë kujdestarë, me përjashtim të familjarëve të afërt.

32. Komisionerja thekson që, paralelisht me ngritjen e shërbimeve komunitare e mjediseve të tipit të familjes për fëmijët e çinstitucionlizuara, autoritetet duhet t'u japin, gjithashtu, mbështetje të mjaftueshme familjeve biologjike të cilat janë të gatshme të kujdesen për fëmijët e tyre dhe t'i integrojnë ata në familje. Për këtë arsye Avokati i Popullit ka bërë thirrje që të përmirësohet skema e ndihmës ekonomike që të përqendrohet te familjet e varfra dhe fëmijët në nevojë, nëpërmjet një vlerësimi më të plotë social të kushteve të jetesës së këtyre familjeve.

1.4 DREJTËSIA PËR FËMIJË, ME THEKS TE FËMIJËT E RRUGËS

33. Komisionerja ka pasur në vëmendje raporte që tregojnë se deri vonë Shqipëria ishte ndër vendet me përqindjet më të larta të numrit të fëmijëve që mbahen në kushtet e privimit të lirisë në krahasim me vendet EQL/BSHP⁷ (178 në vitin 2014 dhe 114 në vitin 2016), shumica e të cilëve në kushte paraburgimi. Sipas ekspertëve të drejtësisë për të mitur, ky është tregues i qasjes ndëshkuese që ndiqet në Shqipëri ndaj fëmijëve në konflikt me ligjin, e cila nuk arriti të adresojë problemin e recidivizmit të të miturve, që u dyfishua në periudhën nga viti 2012 deri në vitin 2015. Rënia e parë u regjistrua vetëm në vitin 2016.
34. Në këto kushte Komisionerja shpreh kënaqësinë për përmirësimin e kuadrit ligjor dhe atij të politikave të drejtësisë penale për fëmijë, çka dëshmon se autoritetet kanë kaluar nga qasja ndëshkuese drejt qasjes parandaluese dhe rehabilituese. Kjo lidhet veçanërisht me hyrjen në fuqi të Kodit të Drejtësisë Penale për të Mitur në vitin 2017 i cili, për herë të parë, nuk i trajton fëmijët që bien në kontakt me ligjin si të rritur dhe përfshin mekanizma mbrojtës në përputhje me standardet ndërkombëtare përkatëse të drejtësisë për të mitur, si dhe për fëmijët viktimë dhe dëshmitarë. Për më tepër, ligji i ri “Për ndihmën juridike të garantuar nga shteti” (*shih gjithashtu seksionin “Aksesi në ndihmën ligjore falas” më poshtë*), i cili hyri në fuqi qershorin e shkuar, parashikon ofrimin e ndihmës ligjore falas për fëmijët viktimë e dëshmitarë krimi, fëmijët në konflikt me ligjin, si dhe gjatë proceseve gjyqësore administrative e civile.

---

⁷ Forma e shkurtuar për: Evropa Qendrore dhe Lindore/Bashkësia e Shteteve të Pavarura.

35. Sipas autoriteteve, aktualisht ka 44 fëmijë në kushtet e privimit të lirisë, 20 prej të cilëve në paraburgim. Shumica e tyre mbahen në Institutin e të Miturve në Kavajë. Në takimin me Komisioneren, Zëvendësministrja e Brendshme, Romina Kuko, theksoi që masa e parë e marë nga kjo ministri në vijim të reformimit të drejtësisë për të mitur është përpilimi i një udhërrëfyese të detyrimeve që ka ministria në këtë drejtim. Gjatë këtij procesi parashikohet hartimi i një strategjie për parandalimin e krimit. Po kështu, do të sigurohet një bashkëpunim i ngushtë me sektorin e shërbimeve sociale dhe me shkollat.
36. Komisionerja vëren shqetësimet e përcjella nga bashkëbiseduesit në lidhje me nevojën për një vëmendje më të madhe që autoritetet duhet t'i kushtojnë mbrojtjes së fëmijëve të rrugës, të cilët mbartin rrezik më të lartë për të rënë në kontakt me ligjin. Autoritetet kanë ndërmarrë masa për t'iu përgjigjur këtyre shqetësimeve, sidomos në Tiranë, ku ka një numër më të madh fëmijësh rruge sesa në pjesë të tjera të Shqipërisë. Në bashkëpunim të ngushtë me Bashkinë e Tiranës, autoritetet kanë intensifikuar punën për identifikimin e nevojave për mbrojtje që kanë këta fëmijë dhe për të përfshirë shërbimet e kujdesit shoqëror, në përputhje me nevojat.
37. Në këtë kontekst, shqetësimi tjetër lidhet me rrezikun e trafikimit të qenieve njerëzore. Në raportin e dytë të vlerësimit për Shqipërinë⁸ në vitin 2016, “Grupi i Ekspertëve për Luftën kundër Trafikimit të Qenieve Njerëzore” (GRETA) vë në dukje se “fëmijët e rrugës përballen me një rrezik më të madh për t’u trafikuar dhe disa prej tyre janë bërë tashmë viktima trafikimi, ndërkohë që ka pasur pak ndjekje penale për çështje që lidhen me trafikimin e fëmijëve.” Vlerësimi vë gjithashtu në dukje se numri i fëmijëve viktima, veçanërisht atyre të trafikimit të brendshëm, ka ardhur në rritje. Siç theksohet nga GRETA, autoritetet shqiptare duhet të shtojnë përpjekjet në drejtim të parandalimit të trafikimit të fëmijëve, nëpërmjet ndërgjegjësimit dhe trajnimit të profesionistëve të mbrojtjes së fëmijëve në të gjithë vendin, rritjes së ndërgjegjësimit të fëmijëve nëpërmjet edukimit, si dhe vëmendjes së veçantë ndaj fëmijëve të vendosur në institucione dhe fëmijëve nga komunitetet romë e egjiptiane.
38. GRETA nxit gjithashtu autoritetet që të shtojnë përpjekjet për parandalimin dhe zbulimin e rasteve të trafikut të qenieve njerëzore gjatë kontrolleve kufitare, duke u kushtuar vëmendje të posaçme fëmijëve të pashoqëruar. Në këtë drejtim, Komisionerja vlerëson masat e marra nga autoritetet për të trajtuar rastet kur disa prindër shqiptarë i kanë lënë fëmijët e tyre të mitur të pashoqëruar në vende ku kanë shkuar familjarisht. Sipas autoriteteve janë raportuar të tilla raste në Vendet e Ulëta, Francë dhe Gjermani. Si masë për të luftuar këtë prirje, autoritetet kanë vendosur në pikat kufitare një sistem që dallon automatikisht prindërit që kthehen në Shqipëri pa fëmijët e tyre të mitur. Për më tepër, në 42 raste të tilla prindërit janë ndjekur penalisht. Komisionerja do të vlerësonte marrjen e një

⁸ GRETA, «[Raport](#) mbi vënien në zbatim të Konventës së Këshillit të Evropës për luftën kundër trafikimit të qenieve njerëzore nga ana e Shqipërisë—Cikli i dytë i vlerësimit», botuar në qershor 2016.

informacioni më të hollësishëm mbi përfundimin e procedimit të këtyre çështjeve.

1.5 E DREJTA PËR ARSIM GJITHËPËRFSHIRËS, ME THEKS TE FËMIJËT ROMË DHE FËMIJËT ME AFTËSI NDRYSHE

39. Ligji i vitit 2012 “Për sistemin arsimor parauniversitar” garanton arsimim falas e të detyrueshëm, pa diskriminim për çfarëdolloj shkak, përfshirë përkatësinë etnike dhe paaftësinë. Komisionerja vëren se Shqipëria ka rritur në mënyrë të konsiderueshme aksesin në të gjitha nivelet e arsimit, duke arritur në nivelin ku arsimit fillor dhe ai i mesëm i ulët janë thuajse universalë. Megjithatë, disa fëmijë mbeten të përjashtuar nga arsimit i zakonshëm për shkak të disa faktorëve, sidomos aftësisë ndryshe, varfërisë së skajshme dhe migrimit. Fëmijët që rrezikojnë më shumë të mos ndjekin shkollën janë fëmijët me aftësi ndryshe, fëmijët romë e egjiptianë nga familje që bëjnë migrime stimore, fëmijët e riatdhesuar, fëmijët që kontribuojnë me të ardhura në familje dhe vajzat që martohen në moshë të hershme.
40. Një studim i UNICEF-it i vitit 2017 mbi investimet e Shqipërisë në arsim vinte në dukje se rreth 15,000 fëmijë nuk ndiqnin shkollën, shumica e tyre të angazhuar në punë, dhe se fëmijët romë mbeteshin pas të tjerëve për sa i takon rezultateve në shkollë. Studimi evidenton, gjithashtu, se në gjysmën e shkollave mungojnë mjediset bazë, një në katër mësues është i pakualifikuar, rezultatet e nxënësve të shkollave të mesme në PISA janë ndër më të ulëtat në Evropë dhe shpenzimet publike në arsim përbëjnë 2,9% të PBB-së përkundrejt mesatares prej 4,5% në vendet evropiane.⁹
41. Gjatë takimit me Komisioneren, Ministria e Arsimit, Sporteve dhe Rinisë, Lindita Nikolla, përmendi disa nisma të rëndësishme të ndërmarra në fushën e arsimit për përmirësimin cilësor të tij dhe për rritjen e aksesit të grupeve të cenueshme në arsim. Një nga përparësitë e autoriteteve është rritja e aftësisë profesionale të mësuesve dhe shndërrimi i shkollave në qendra të edukimit qytetar, krahas hartimit të një kurrikule të orientuar drejt kompetencave. Për sa i përket përfshirjes së fëmijëve romë dhe egjiptianë në arsimin e zakonshëm, ministrja nënvizoi rezultatet e arritura deri tani, përkatësisht rritjen e ndjekjes së shkollës nga këta fëmijë nga 23% në vitin 2013 në 66% në vitin 2018. Po kështu, është rritur edhe numri i mësuesve romë. Përveç kësaj, autoritetet kanë në plan të vazhdojnë t’u ofrojnë stimuj prindërve romë që t’i dërgojnë fëmijët në shkolla, çka është vërtetuar si masë e dobishme që ka ndikuar në përfshirjen në arsim të rreth 80 fëmijëve të rrugës që jetojnë me familjet e tyre.
42. Pavarësisht masave pozitive të lartpërmendura që kanë ndërmarrë autoritetet, mospërfshirja e fëmijëve romë në arsimin e zakonshëm mbetet çështje problematike. Komisionerja është veçanërisht e shqetësuar nga nivel i ulët që

⁹ UNICEF, «Shqipëria—Kosto e investimit të ulët në arsim dhe si mund të zvogëlohet ajo», 2017.

raportohet mbi ndjekjen e arsimit parashkollor nga fëmijët romë për shkak të varfërisë, mosregjistrimit, diskriminimit, ose mungesës së ndërgjegjësimit të prindërve romë mbi përfitimet e arsimit parashkollor. Megjithatë, ka shembuj pozitivë integrimi që duhet të vihen në dukje, si kopshti “Guerile” në Shkodër, i cili u vizitua nga Komisionerja. Në këtë institucion parashkollor janë regjistruar gjashtëdhjetë fëmijë romë dhe fëmijë nga komunitete më të gjera. Komisionerja u informua nga personeli që procesi i përfshirjes kishte zgjatur tetë vjet dhe se kishte patur shumë sfida, të tilla si largimi i fëmijëve joromë nga kopshti. Sidoqoftë, falë punës së përkushtuar të personelit, pas periudhës fillestare të vështirësive, prindërit e kanë mbështetur procesin e përfshirjes dhe kanë qenë pjesëmarrës aktivë në të, çka vazhdon edhe sot. Kjo ka çuar në krijimin e një mjedisi mësimor gjithëpërfshirës dhe frymëzues në të mirë të të gjithë fëmijëve që arsimohen në këtë institucion.

43. Në lidhje me arsimin për fëmijët me aftësi ndryshe, ligji i vitit 2012 “Për sistemin arsimor parauniversitar” parashikon që “përfshirja e fëmijëve me aftësi të kufizuara në shkolla të specializuara është e përkohshme dhe se përfshirja dhe integrimi i fëmijëve me aftësi të kufizuara në kopshtet dhe shkollat e zakonshme të arsimit bazë është prioritet”. Ligji, gjithashtu, parashikon që nxënësve me aftësi ndryshe t’u sigurohen ndihmës-mësues dhe shërbime rehabilituese sipas nevojës. Gjithashtu, një nga objektivat strategjike të Planit kombëtar të veprimit për personat me aftësi të kufizuara është sigurimi i aksesit në arsim cilësor dhe gjithëpërfshirës për fëmijët me aftësi ndryshe.
44. Nuk ka të dhëna të besueshme të përditësuara rreth numrit të fëmijëve me aftësi ndryshe që jetojnë në Shqipëri. Në vitin 2014, Shërbimi Social Shtetëror kishte të regjistruar 17,786 fëmijë me aftësi ndryshe, të cilët përfitonin pagesën e paaftësisë. Megjithatë, ka vlerësime që flasin për më shumë se 90.000 fëmijë të tillë.¹⁰ Sipas autoriteteve, në arsimin e zakonshëm aktualisht përshihen 3,451 fëmijë me aftësi ndryshe. Komisionerja u informua se shkaqet kryesore të mospërfshirjes së fëmijëve me aftësi ndryshe në arsimin e zakonshëm janë mungesa e mësuesve ndihmës dhe e mjeteve të tjera për plotësimin e nevojave të tyre arsimore në shkollat e zakonshme, mungesa e aksesit fizik në shkolla e në mjedise shkollore, si dhe diskriminimi dhe paragjykimet ndaj tyre.
45. Megjithëse ligji parashikon të drejtën e fëmijëve me aftësi ndryshe për të pasur asistencë në shkolla, përfshirë edhe me mësues ndihmës, në shumicën e rasteve mungojnë fondet që do të mundësonin një asistencë të tillë. Mungesa e fondeve dhe e personelit të specializuar sjell faktikisht përqendrimin e fëmijëve me aftësi ndryshe nëpër shkolla të posaçme, në mjedise të veçuara. Aktualisht ka dhjetë shkolla të posaçme në Shqipëri, të cilat ndiqen nga 700 fëmijë me aftësi ndryshe, përfshirë këtu shkollën “3 dhjetori” në Shkodër, në të cilën Komisionerja bëri një vizitë. Në këtë shkollë arsimohen së bashku fëmijë me tipe e nivele të ndryshme aftësisish si dhe të moshave të ndryshme. Komisionerja vërejti me interes që gjatë

---

¹⁰ Save the Children, « [Albania Country Spotlight](#) », 2014.

vitit shkollor 2017-2018, katër nxënës të kësaj shkolle ishin integruar në shkolla të zakonshme.

46. Në këtë kuadër, Komisionerja mirëpret angazhimin e autoriteteve për të rritur numrin e mësuesve ndihmës, që sot është 620, në mënyrë që t'u sigurojë të gjithë fëmijëve me aftësi ndryshe ofrimin e një ndihme të tillë në shkollat e zakonshme.

1.6 PASHTETËSIA

47. Shqipëria është shtet palë i “Konventës për statusin e personave pa shtetësi” të vitit 1954, “Konventës për reduktimin e pashtetësisë” të vitit 1961 dhe i Konventës Evropiane “Për shtetësinë”. Megjithatë, ajo ende nuk ka aderuar në “Konventën e Këshillit të Evropës për shmangien e pashtetësisë në kontekstin e zhvillimit shtetëror”.
48. Nuk ka të dhëna të përditësuara rreth personave pa shtetësi ose personave në rrezik pashtetësie, veçanërisht për shkak të faktit që legjislacioni shqiptar nuk e parashikon procedurën e përcaktimit të pashtetësisë. Megjithëse në censusin e përgjithshëm të vitit 2011 u regjistruan 7 443 persona të vetëdeklaruar si pa shtetësi, UNCHR-ja vlerëson se në vitin 2016 numri i personave pa shtetësi ose në rrezik pashtetësie ishte 4 921.
49. Në një raport ekspertize¹¹ të vitit 2018 për pashtetësinë në Shqipëri shpjegohet që fitimi i shtetësisë shqiptare mbështetet në lindjen brenda territorit shqiptar (*jus soli*) dhe në lidhjet e gjakut me shtetas shqiptarë (*jus sanguinis*). Pavarësisht kësaj, për arsye se dhënia e shtetësisë bëhet vetëm pas regjistrimit të lindjes, shumë romë dhe egjiptianë ndodhen në rrezik më të madh për pashtetësi si pasojë e varfërisë, marginalizimit dhe migrimit ekonomik. Në raportin e sipërpërmendur vihet në dukje gjithashtu që zbatueshmëria e parimit *jus soli* kufizohet te fëmijët, prindërit e të cilëve janë rezidentë të ligjshëm në Shqipëri, çka i vendos fëmijët e prindërve pa leje qëndrimi ose që janë vetë të padokumentuar para një rreziku më të madh për pashtetësi.
50. Raportohet se një tjetër grup personash në rrezik pashtetësie janë emigrantët shqiptarë të vendosur jashtë vendit dhe që kanë mbetur pa shtetësi për shkak se kanë hequr dorë në mënyrë vullnetare nga shtetësia dhe/ose nuk kanë mundur të fitojnë shtetësinë e vendit të destinacionit. Për më tepër, fëmijët e lindur nga prindër shqiptarë që kanë jetuar jashtë vendit përballen me pengesa burokratike lidhur me aksesin në procedurat e fitimit të shtetësisë pas kthimit në vendin e tyre. Lidhur me këtë problem, GRETA vëren që numri i fëmijëve të paregjistruar është rritur në vitin 2014, pjesërisht për shkak të shqiptarëve të shumtë me banim të mëparshëm në Itali ose Greqi që janë kthyer në vendin e tyre bashkë me

---

¹¹ Instituti për Pashtetësinë dhe Përfshirjen, Rrjeti Evropian për Pashtetësinë dhe Qendra Evropiane për të Drejtat e Romëve, «[Raport: Pashtetësia, diskriminimi dhe marginalizimi i romëve në Shqipëri](#)», prill 2018.

fëmijët. GRETA përmend gjithashtu që, megjithëse shumica e grave lindin nëpër spitale, ku regjistrohet çdo foshnjë e sapolindur, numri i grave që lindin në rrethana të tjera vlerësohet të jetë disa qindra. Ashtu siç vihet në dukje nga GRETA, autoritetet duhet t'i vazhdojnë përpjekjet për të regjistruar fëmijët, veçanërisht fëmijët e lindur jashtë materniteteve dhe jashtë vendit dhe/ose kthehen në Shqipëri pa dokumentacion të vlefshëm.

1.7 PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

51. Komisionerja mirëpret forcimin e kuadrit ligjor për mbrojtjen e fëmijëve, veçanërisht miratimin e ligjit “Për të Drejtat dhe Mbrojtjen e Fëmijës” në vitin 2017. Megjithatë, duhet përsheptuar vënia në zbatim e legjislacionit dhe duhen përcaktuar burime shtesë për këtë qëllim. Komisionerja shpreh veçanërisht shqetësim lidhur me mangësitë e raportuara në sistemin e mbrojtjes sociale, të cilat kanë pasoja negative në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve. Komisionerja u kërkon autoriteteve që këto mangësi të adresohen në kuadrin e reformave që po vihen në zbatim në sistemin e mbrojtjes sociale, gjithnjë duke siguruar mbajtjen në konsideratë me përparësi të interesit më të lartë të fëmijës. Autoriteteve u bëhet gjithashtu thirrje të sigurojnë bashkërendim më të mirë midis organeve të nivele të ndryshme, përgjegjëse për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve, si dhe të vënë në dispozicion personel dhe ekspertizë të mjaftueshme për ofrimin e shërbimeve sociale të përqendruara te fëmijët në nivel vendor. [Rekomandimi CM/Rec\(2011\)12](#) i Komitetit të Ministrave mbi të drejtat e fëmijëve dhe shërbimet sociale miqësore ndaj fëmijëve dhe familjeve ofron udhëzime të dobishme në këtë drejtim.
52. Komisionerja vëren me kënaqësi ndalimin me ligj në Shqipëri të të gjithë formave të dhunës ndaj fëmijëve, përfshirë ndëshkimin trupor, në të gjitha rrethanat. Në mënyrë që të parandalohet dhe të trajtohet në mënyrë sistematike dhe efektive dhuna ndaj fëmijëve, Komisionerja u bën thirrje autoriteteve të miratojnë një strategji të bashkërenduar në nivel kombëtar, me pjesëmarrjen e të gjithë aktorëve, përfshirë aktorët e nivelit vendor, dhe në vijim të sigurojnë një monitorim të pavarur dhe të efektshëm të zbatimit të kësaj strategjie. Detyrimi për raportimin e rasteve të dyshuara të dhunës ndaj fëmijëve nga të gjithë profesionistët përkatës përbën parakusht për krijimin e një mjedisi më të sigurt për fëmijët. Komisionerja dëshiron të sjellë në vëmendje “Udhëzimet e politikave të Këshillit të Evropës mbi strategjitë e integruara kombëtare për mbrojtjen e fëmijëve nga dhuna”, të cilat janë një instrument i vlefshëm për hartimin e një kuadri të plotë kombëtar për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve, eliminimin e dhunës ndaj tyre dhe promovimin e një kulture që respekton të drejtat e fëmijës. Promovimi i formave pozitive e jo të dhunshme të rritjes së fëmijëve duhet të përbëjë bazën e krijimit dhe vënies në zbatim të politikave që kanë të bëjnë me fëmijët dhe familjen. Autoritetet nxiten të rrisin ndërgjegjësimin mbi tolerancën zero kundrejt dhunës ndaj fëmijëve. Si burim frymëzimi për politika të tilla autoritetet mund të konsultojnë [Rekomandimin Rec\(2006\)19](#) të Këshillit të Evropës mbi politikat për mbështetjen e prindërimit pozitiv.

53. Komisionerja sjell në vëmendje rekomandimin e Këshillit të Evropës mbi të drejtat e fëmijëve në institucionet e kujdesit rezidencial, i cili thekson që vendosja e fëmijëve në institucione të këtij lloji duhet të mbetet përjashtim nga rregulli dhe se objektivi parësor duhet të jetë interesi më i lartë i fëmijës dhe integrimi apo riintegrimi i tyre në shoqëri. Ajo thekson që fëmijët në institucione janë më të cenueshëm sesa fëmijët e tjerë nga format e ndryshme të dhunës dhe të abuzimit. Autoritetet në nivel kombëtar dhe vendor nxiten të përshpejtojnë procesin e çinstitucionalizimit, si dhe të hartojnë strategji për të parandaluar vendosjen e fëmijëve në kujdesin e shtetit, nëpërmjet mbështetjes më të madhe për familjet me fëmijë dhe krijimit të një sistemi më të efektshëm të shërbimit në familje dhe atij komunitar, gjithnjë duke siguruar që asnjë fëmijë të mos mbetet jashtë sistemit. Komisionerja sjell në kujtesë “Udhëzimet për kujdesin alternativ ndaj fëmijëve” nga OKB-ja, të cilat shërbejnë si udhërrëfyes i dobishëm në këtë fushë.
54. Komisionerja nënvizon që, në pritje të zhvendosjes progresive nga institucionalizimi drejt kujdesit në komunitet, autoritetet duhet të garantojnë trajtimin dinjitoz dhe me respekt të fëmijëve gjatë gjithë kohës dhe mbrojtje efektive nga abuzimi, neglizhenca dhe çdo formë shfrytëzimi, qoftë kjo prej ofruesve të këtij kujdesi, bashkëmoshatarëve ose palëve të treta, në çfarëdo lloj forme kujdesi që ata gjenden në përputhje me “Udhëzimet për kujdesin alternativ ndaj fëmijëve” të OKB-së. Në këtë kuadër, Komisionerja nxit autoritetet që të ndërtojnë një sistem efektiv për monitorimin dhe kontrollin e jashtëm mbi institucionet e kujdesit shtetëror, në përputhje me standardet e mësipërme. Çdo shkelje e të drejtave të fëmijëve duhet të ndëshkohet në bazë të procedurave të përshtatshme dhe efektive.
55. Komisionerja mirëpret hyrjen në fuqi të Kodit të Drejtësisë Penale për të Miturit në vitin 2017 si hap pozitiv drejt krijimit të një drejtësie miqësore/ mbrojtëse ndaj fëmijëve në Shqipëri. Duke vërejtur se, në mënyrë që legjislacioni i mësipërm të vihet në zbatim janë të nevojshme ndryshime të tjera të rëndësishme në kuadrin ligjor dhe atë të politikave, Komisionerja sjell në vëmendjen e autoriteteve shqiptare “Udhëzimet e Komitetit të Ministrave të Këshillit të Evropës për Drejtësinë Miqësore ndaj Fëmijëve” të vitit 2010, si dhe i nxit ata që të frymëzohen prej këtyre udhëzimeve e t’i vënë ato në zbatim. Siç theksohet në këto udhëzime, drejtësia miqësore ndaj fëmijëve nënkupton një “drejtësi që është e aksesueshme, e përshtatshme për moshën, e shpejtë, e kujdesshme, e përshtatur dhe e përqendruar te nevojat dhe të drejtat e fëmijës; që respekton të drejtat e fëmijës përfshirë ato për një proces të rregullt ligjor, për të marrë pjesë në proceset gjyqësore e për t’i kuptuar ato, për respektim të jetës intime e familjare, si dhe për integritet e dinjitet”. Autoritetet duhet të vazhdojnë përpjekjet për të ofruar trajnim sistematik e të mjaftueshëm dhe/ose ndërgjegjësim mbi të drejtat e fëmijës për profesionistët që punojnë me dhe për fëmijët, veçanërisht për gjyqtarët, avokatët, oficerët e zbatimit të ligjit dhe nëpunësit e të tjerë publikë.

56. Duke vërejtur me kënaqësi që ligji shqiptar mishëron parimin e arsimit gjithëpërfshirës, pa diskriminim për çfarëdolloj shkak, Komisionerja shpreh shqetësimin që ka ende fëmijë, në veçanti romë dhe fëmijë me aftësi ndryshe, të cilët mbeten jashtë sistemit të zakonshëm arsimor. Komisionerja u bën thirrje autoriteteve për të vazhduar përpjekjet që synojnë përfshirjen e fëmijëve romë në arsimin e zakonshëm, sidomos përmes bashkëpunimit të ngushtë me prindërit romë dhe shtimit të përpjekjeve për zgjidhjen e problemit të mospërfshirjes së fëmijëve romë në arsimin parashkollor.
57. Komisionerja dëshiron të nënvizojë që përjashtimi i fëmijëve me aftësi ndryshe nga arsimi i zakonshëm përforcon dhe legjitimon marginalizimin e mëtejshëm të tyre në etapat e mëvonshme të jetës. Sidoqoftë, vendosja e nxënësve me aftësi ndryshe nëpër klasa të zakonshme mund të jetë e suksesshme vetëm nëse shoqërohet me ndryshime strukturore. Autoritetet duhet të marrin masa që të garantojnë gëzimin e mbështetjes individuale dhe akomodimit të arsyeshëm të fëmijëve me aftësi ndryshe, në përputhje me nenin 24 të KDPAK-së të OKB-së. Këto masa duhen shoqëruar me afate kohore të qarta e ambicioze, si dhe me buxhet të mjaftueshëm. Transferimi i fëmijëve nga shkollat e posaçme në ato të zakonshme duhet mbështetur në të dhëna statistikore të sakta rreth fëmijëve me aftësi ndryshe që ndjekin arsim të posaçëm ose arsim në shtëpi.
58. Së fundi, Komisionerja u bën thirrje autoriteteve të garantojnë zbatimin e instrumenteve evropiane e ndërkombëtare lidhur me shtetësinë, parandalimin dhe reduktimin e pashtetësisë, të cilat janë të detyrueshme për Shqipërinë. Vëmendje e veçantë në këtë drejtim i duhet kushtuar situatës së fëmijëve romë dhe fëmijëve të paregjistruar, të lindur jashtë vendit. Shqipëria duhet të hartojë një procedurë për identifikimin dhe mbrojtjen e personave pa shtetësi në përputhje me Konventën e vitit 1954 dhe “Manualin për Mbrojtjen e Personave pa Shtetësi” e UNHCR-së. Shqipërisë i bëhet gjithashtu thirrje të aderojë në «Konventën e Këshillit të Evropës për Shmangien e pashtetësisë në kontekstin e zhvillimit shtetëror” të vitit 2006.

2. TË DREJTAT E NJERIUT TË PERSONAVE ME AFTËSI NDRYSHE, ME THEKS TË VEÇANTË TE AKSESUESHMËRIA, ZOTËSIA JURIDIKE PËR TË VEPRUAR DHE ÇINSTITUCIONALIZIMI

59. Sipas censusit të përgjithshëm të viti 2011, 6,2% e popullsisë shqiptare mbi moshën 15-vjeçare vuan nga të paktën një formë aftësie ndryshe, ndër këto: aftësi ndryshe të lidhura me shikimin, dëgjimin, lëvizjen, dëmtime ndijore, të kujdesit ndaj vetes dhe komunikimit. Sipas të dhënave të përmendura në Planin kombëtar të veprimit për personat me aftësi të kufizuara të vitit 2016, në vitet 2014 dhe 2015 kanë marrë pagesa për aftësi ndryshe përkatësisht 162.350 dhe 157.434 persona, prej të cilëve 74.373 ishin persona me aftësi ndryshe të lidhura

me punën. Raportohet që 79% e familjeve me pjesëtarë me aftësi ndryshe varen nga forma të ndryshme ndihme të kujdesit social.¹²

60. Shqipëria ka ratifikuar në vitin 2012 “Konventën për të drejtat e personave me aftësi të kufizuara” (KPKDAK) të OKB-së dhe ka raportuar për herë të parë para Komitetit të KPKDAK-së në dhjetor të vitit 2015. Kushtetuta e Shqipërisë ndalon diskriminimin e personave me aftësi ndryshe, *mes të tjerash*, në lidhje me aksesin në drejtësi, punësim, arsim dhe shëndetësi. Mekanizma mbrojtës nga diskriminimi për personat me aftësi ndryshe sanksionohen edhe në ligjin “Për mbrojtjen nga diskriminimi” të vitit 2010, ligjin “Për sistemin arsimor parauniversitar në Republikën e Shqipërisë” të vitit 2012 dhe ligjin “Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara”, të vitit 2014, ku përmbledhen parimet dhe dispozitat kryesore të KPKDAK-së. Për më tepër, janë miratuar disa akte nënligjore me qëllim përmirësimin e aksesueshmërisë për personat me aftësi ndryshe, zyrtarizimin e gjuhës së shenjave për personat me probleme në dëgjim dhe përmirësimin e grumbullimit të të dhënave të detajuara mbi personat me aftësi ndryshe.
61. Në vitin 2016, Këshilli i Ministrave miratoi Dokumentin politik të përfshirjes sociale 2016-2020, i cili krijon bazën për monitorimin dhe matjen e përfshirjes sociale në disa fusha që lidhen me të drejtat civile, politike, shoqërore dhe ekonomike. Plani kombëtar i veprimit për personat me aftësi të kufizuara 2016-2020, i cili u miratua në vitin 2015, parashtron objektivat dhe veprimtaritë që realizuar në fushat prioritare, sipas specifikimeve të këtij dokumenti, në përputhje me Strategjinë e Këshillit të Evropës për Aftësinë Ndryshe 2017-2023, përkatësisht lidhur me: aksesueshmërinë, pjesëmarrjen, barazinë, arsimimin, shëndetësinë, mbrojtjen sociale dhe bashkëpunimin ndërkombëtar.
62. Komisionerja vlerëson ngritjen nga Kryeministri të Këshillit Kombëtar për Aftësinë e Kufizuar, organ këshillimor i përbërë prej 17 anëtarësh, shumica prej të cilëve persona me aftësi të kufizuara dhe shoqatat e tyre, në vitin 2015.
63. Që prej ratifikimit të KPKDAK-së nga ana e Shqipërisë, autoritetet kanë organizuar një sërë trajnimesh për nëpunësit publikë si dhe fushata ndërgjegjësimi për të drejtat e personave me aftësi ndryshe, me mbështetjen e donatorëve dhe organizatave të shoqërisë civile.
64. Pavarësisht këtyre zhvillimeve pozitive, Komisionerja shpreh shqetësimin e saj për faktin se personat me aftësi ndryshe në Shqipëri përballen me vështirësi të konsiderueshme që rrjedhin në veçanti prej mangësive në zbatimin e legjislacionit ekzistues, problemeve strukturore të sistemit të mbrojtjes sociale dhe aksesit të paktë në arsim cilësor e punësim. Komisionerja u informua gjithashtu për ekzistencën e paragjykimeve të forta sociale, të cilat priren t'i çojnë personat me aftësi ndryshe drejt një jete të marginalizuar.

---

¹² [Plani Kombëtar i Veprimit](#) për Persona me Aftësi të Kufizuara 2016-2020.

65. Komisionerja ka në vëmendje informacionin e dhënë nga autoritetet rreth ritmit të ngadaltë në zbatimin e Planit kombëtar për personat me aftësi të kufizuara të vitit 2016 si dhe vlerësimin e programuar të nivelit të zbatimit të Planit deri në fund të vitit 2018. Një nga fushat ku autoritetet synojnë të bëjnë më shumë përparim është aksesin i personave me aftësi ndryshe në tregun e punës. Komisionerja u informua se kuotat e vendosura prej autoriteteve, të cilat kërkojnë punësimin e një personi me aftësi ndryshe për çdo 25 të punësuar, nuk kanë dhënë ende rezultatin e pritshëm. Autoritetet kanë marrë në shqyrtim marrjen e masave të tjera, përfshirë mundësinë e gjobitjes së punëdhënësve që nuk e përmbushin këtë detyrim. Komisionerja do të vlerësonte informimin e mëtejshëm për të gjitha masat pozitive të marra prej autoriteteve në këtë drejtim.
66. Komisionerja mirëpret ngrohtësisht punën e përkushtuar të shumë OJQ-ve që janë përfshirë në mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të njeriut të personave me aftësi ndryshe dhe i nxit autoritetet që të shfrytëzojnë ekspertizën e tyre të vyer për të harmonizuar plotësisht praktikën e tyre të punës me standardet ndërkombëtare dhe evropiane. Njëra prej këtyre organizatave me të cilën Komisionerja diskutoi gjatë vizitës së saj sollin në vëmendje pengesat e shumta që hasin familjet e fëmijëve me sindromën *Down* dhe theksoi nevojën që autoritetet t'u japin këtyre familjeve mbështetje e ndihmë të mjaftueshme, që prej çastit që fëmija diagnostikohet me sindromën *Down*. Njëri prej problemeve të ngritura nga kjo OJQ ishte ai që, në mënyrë që t'u njihet e drejta për të përfituar kujdes social, familjet e fëmijëve me sindromën *Down* duhet t'u paraqesin autoriteteve rezultatet e një analize të posaçme për sindromën *Down*, e cili mund të kryhet vetëm jashtë vendit dhe kërkon shpenzime jashtë mundësive të shumicës prej këtyre familjeve.

2.1 AKSESUESHMËRIA

67. Komisionerja sjell në kujtesë nenin 9 të KDPAK-së, i cili mishëron detyrimin pozitiv të shteteve anëtare për të marrë masat e nevojshme që u sigurojnë personave me aftësi ndryshe akses, në kushte të barabarta me të tjerët, në mjedisin fizik, transport, informacion e komunikim, përfshirë teknologjitë e sistemet e informimit e komunikimit, si dhe në mjedise e shërbime të tjera të hapura për publikun, si në zona urbane, ashtu edhe në ato rurale, në mënyrë që personave me aftësi ndryshe t'u mundësohet jetesa e pavarur dhe pjesëmarrja e plotë në të gjitha aspektet e jetës. Megjithatë KDPAK-ja nuk është ligjërish e detyrueshme për aktorët privatë, ajo i detyron shtetet që t'u kërkojnë subjekteve private të hapura për publikun e gjerë të përmbushin detyrimin e parashikuar në nenin 9.
68. Komisionerja vëren me shqetësim se në Shqipëri lëvizja e personave me aftësi ndryshe në hapësirat publike dhe aksesin fizik në institucione (si psh: në institucionet e shëndetit publik, shkolla, institucione të administratës, etj) është ndjeshëm e kufizuar. Në Planin kombëtar të veprimit për personat me aftësi të kufizuara 2005-2015 përmendet se aksesin i personave me aftësi ndryshe në rrugë

e trotuare, veçanërisht i atyre që përdorin karrige me rrota, është praktikisht i pamundur dhe se transporti publik mbetet, po ashtu, i paaksesueshëm. Nuk ka mjete për sinjalizimin zanor në kryqëzimet e rrugëve ose në shërbimet e transportit publik dhe stacionet e autobusëve nuk janë të shenjuar, gjë që e vështirëson orientimin. Autoritetet nuk e kanë përmbushur objektivin e Planit kombëtar të veprimit për personat me aftësi të kufizuara për periudhën 2005-2015, cili parashikon bërjen të aksesueshme për personat me aftësi ndryshe të 100 shkollave, 90 kopshteve dhe dhjetë qendrave arsimore e profesionale.¹³

69. Akte të posaçme nënligjore të planifikimit urban parashikojnë që të gjitha ndërtesat publike të bëhen të aksesueshme për personat me aftësi ndryshe dhe që ndërtesat e reja të ndërtohen në mënyrë të atillë që të sigurojnë aksesueshmëri. Pavarësisht këtyre parashikimeve, vënia në zbatim e këtyre akteve nënligjore ka qenë e ngadaltë.
70. Ministria e Shëndetësisë dhe e Mbrojtjes Sociale, si dhe Ministria e Zhvillimit Urban kanë punuar së bashku për të përmirësuar aksesueshmërinë dhe disa ndërtesa qeveritare janë bërë fizikisht të aksesueshme për personat me aftësi ndryshe, ndërkohe që disa të tjera po ristrukturohen për këtë qëllim. Megjithatë, në disa ndërtesa publike, përfshirë shkolla, ku janë kryer ristrukturime ose punime për t'i bërë të aksesueshme për personat me aftësi ndryshe, një pjesë e mjediseve të tyre, si tualetet, kanë mbetur të paaksesueshme.
71. Autoritetet kanë hartuar disa programe strehimi për ta bërë strehimin publik më të aksesueshëm për personat me aftësi ndryshe, përfshirë banesat sociale dhe parcelat e pajisura me infrastrukturë. Pavarësisht këtyre programeve, siç vë në dukje Plani kombëtar i veprimit për personat me aftësi të kufizuara për periudhën 2005-2015, kuadri dhe politikat ekzistuese të strehimit social nuk i përmbushin nevojat e grupeve të cënueshme, përfshirë personat me aftësi ndryshe.
72. Sa i takon aksesueshmërisë së informacionit, Komisionerja vëren se ligji “Për përfshirjen dhe aksesin e personave me aftësi të kufizuara” mundëson të drejtën e jetës së pavarur të personave me aftësi ndryshe nëpërmjet paraqitjes së politikave të komunikimit e informimit dhe formateve të aksesueshme, të tilla si botimi i informacionit në alfabetin Braille apo me shkronja të mëdha, përdorimi i gjuhës së thjeshtëzuar dhe formateve elektronike të aksesueshme nga lexuesi. Megjithatë, tekstet e shkollave të zakonshme, për shembull, nuk ekzistojnë në Braille ose në versionin audio. Për më tepër, faqet e internetit dhe portalet qeveritare nuk janë lehtësisht të aksesueshme për personat të cilëve u nevojitet shkrimi me shkronja të mëdha, ai me kontrast më të lartë, ose për ata që kanë probleme më dëgjimin. Në Planin kombëtar të veprimit për personat me aftësi të kufizuara të vitit 2016 vërehet që standardet e faqeve të internetit të institucioneve qeveritare që përpilohen nga Agjencia Kombëtare e Shoqërisë së Informacionit (AKSHI) duhet të marrin parasysh aspektet e aksesueshmërisë.

---

¹³ [Plani Kombëtar i Veprimit](#) për Personat me Aftësi të Kufizuara 2016-2020.

73. Në këtë kuadër Komisionerja vlerëson rëndësinë që i japin autoritetet përmirësimin të aksesueshmërisë për personat me aftësi ndryshe. Në takimin me Komisioneren, Zëvendësministrja e Shëndetësisë dhe Mbrojtjes Sociale, Bardhylka Konspiri, nënvizoi se masat e mara deri tani nga autoritetet kanë dhënë rezultate, por ka nevojë për më shumë punë. Ajo theksoi, gjithashtu, se aktualisht po bëhej një vlerësim i aksesueshmërisë për personat me aftësi ndryshe dhe në vijim të vizitës së Komisioneres ishte planifikuar diskutimi i rezultateve të tij në Këshillin kombëtar për aftësinë e kufizuar. Komisionerja mirëpret marrjen e informacionit rreth rezultateve të vlerësimin të sipërpërmendur dhe hapave të mëtejshëm të autoriteteve në këtë drejtim.

2.2 E DREJTA E ZOTËSISË JURIDIKE

74. Neni 12 i KDPAK-së garanton të drejtën për njohje të barabartë përpara ligjit për personat me aftësi ndryshe e, në veçanti, të drejtën e tyre për të gëzuar zotësi juridike për të vepruar në kushte të barabarta me të tjerët në të gjitha aspektet e jetës. Komiteti i KDPAK-së ripohon “që statusi si person me aftësi ndryshe ose të pasurit e një dëmtimi (përfshirë dëmtimet fizike dhe ato ndijore) nuk mund të përbëjë asnjëherë shkak për mohimin e zotësisë juridike apo të ndonjë prej të drejtave që mbrohen nga neni 12.”¹⁴ Ai u bën thirrje shteteve palë që të “rishikojnë ligjet në mënyrë që të parashikojnë raste të kujdestarisë dhe mirëbesimit, si dhe të ndërmarrin hapa për hartimin e ligjeve dhe politikave që zëvendësojnë regjimet e vendimmarrjes zëvendësuese me vendimmarrjen e mbështetur, e cila respekton autonominë, vullnetin dhe preferencat e personit”¹⁵. Neni 12 i KDPAK-së bën të nevojshëm zëvendësimin e sistemit të kujdestarisë me sisteme alternative, në veçanti me sistemin e vendimmarrjes së mbështetur. Ky koncept nënkupton që çdokush ka të drejtë të marrë vendimet e veta dhe të ketë mbështetjen e nevojshme për ta bërë këtë gjë. Për përcaktimin e garancive për sistemin e vendimmarrjes së mbështetur, autoritetet duhet të marrin parasysh nenet 12, 13 dhe 16 të KDPAK-së.

75. Komisionerja dëshiron gjithashtu të sjellë në vëmendje jurisprudencën e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, e cila përcakton se mosnjohja e zotësisë juridike së një personi kufizon në mënyrë të theksuar të drejtat e njeriut të individit në fjalë dhe se privimi i plotë i zotësisë për të vepruar përbën ndërhyrje shumë serioze në të drejtën e individit për jetë private, e drejtë e cila mbrohet nga neni 8 i Konventës. Të pasurit e një çrregullimi mendor, qoftë ai serioz, nuk mund të justifikojë në vetvete heqjen e zotësisë juridike për të vepruar.

¹⁴ Komiteti për të Drejtat e Personave me Aftësi Ndryshe, « Komente të përgjithshme mbi nenin 12 për njohjen e barabartë përpara ligjit», paragrafi 9.

¹⁵ Po aty, paragrafi 22.

76. Ligji shqiptar parashikon mundësinë e heqjes së plotë të zotësisë juridike për të vepruar për personat me paaftësi psiko-sociale e mendore dhe vendosjen e tyre në kujdestari. Masa për heqjen e zotësisë juridike të një personi dhe emërimi i një kujdestari përcaktohet me vendim gjykate nëpërmjet një procesi civil. Sa i takon procedurës së heqjes së zotësisë juridike Komisionerja vëren se heqja e zotësisë juridike i nënshtrohet disa garancive, ku përfshihet detyrimi i gjykatës për të dëgjuar personin në fjalë. Procedura parashikon, gjithashtu, ekspertizë mjekësore të detyrueshme, si dhe pjesëmarrjen e një prokurori në procese të këtij lloji.¹⁶
77. Komisionerja ka mbajtur shënim informacionin që përmban Plani Kombëtar i Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuara 2016-2020, sipas të cilit, për shkak të mungesës së një sistemi funksional të vendimmarrjes së mbështetur, mbizotëron përdorimi i sistemit të kujdestarisë.¹⁷ Po ashtu, një raport ekspertizë i kryer nga një OJQ¹⁸, i vitit 2016, i cili mbështetet në analizën e disa vendimeve për heqjen e zotësisë juridike në Shqipëri, vë në dukje se gjyqtarët kanë prirjen të vendosin për heqjen e plotë të zotësisë juridike edhe në ato raste kur duhet vendosur vetëm kufizimi i saj. Raporti thekson që, në shumicën e këtyre rasteve, procedura për heqjen e zotësisë juridike fillohet prej pjesëtarëve të familjes (33% nga njëra prej motrave ose vëllezërve, 18% nga një ose të dy prindërit, 12% nga bashkëshorti/bashkëshortja dhe 14% nga fëmijët, ndërsa për 22% të rasteve nuk gjendeshin të dhëna). Në raport shënohet gjithashtu që, pavarësisht garancive të sipërpërmendura, vendimet e gjykatave vendase në çështjet për heqjen e zotësisë juridike shpeshherë mbështeten vetëm në ekspertizën mjekësore dhe pjesëmarrja e palës së prekur në proces priret të jetë e kufizuar.
78. Në diskutimin me Komisioneren, Ministrja e Drejtësisë, Etilda Gjonaj, theksoi se autoritetet po planifikonin krijimin e një grupi pune për vlerësimin e legjislacionit kombëtar mbi zotësinë për të vepruar e kujdestarinë, me qëllim harmonizimin e këtij legjislacioni me nenin 12 të KDPAK-së. Qeveria ka për objektiv përfundimin e reformimit të Kodit Civil dhe Kodit të Procedurës Civile deri në fund të mandatit të saj, gjithmonë duke u siguruar që gjithë palët e interesuara të përfshihen në këtë proces. Komisionerja nënvizon që ky proces legjislativ duhet të shoqërohet me masa që kanë për qëllim ndërgjegjësimin e publikut rreth rëndësisë që kanë këto reforma për përfshirjen e personave me aftësi ndryshe në shoqëri dhe gëzimit prej tyre të së drejtës për zotësi juridike në kushte të barabarta me të tjerët në çdo fushë të jetës.

2.3 E DREJTA PËR JETË TË PAVARUR DHE PËR T’U PËRFSHIRË NË SHOQËRI

¹⁶ Fondacioni Shqiptar për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, «[Country Report: Deprivation of the Capacity to Act in Albania](#)», 2016.

¹⁷ Plani Kombëtar i Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuara 2016-2020.

¹⁸ Fondacioni Shqiptar për të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuara, «[Country Report: Deprivation of the Capacity to Act in Albania](#)», 2016.

79. Komisionerja kujton që jetesa e pavarur dhe përfshirja në shoqëri janë të lidhura ngushtë me të drejta të tjera të njeriut, siç janë barazia, mosdiskriminimi, integriteti fizik e mendor, liria, mbrojtja nga trajtimi a ndëshkimi çnjerëzor e degradues, autonomia, zotësia juridike, privatësia, të drejtat e familjes dhe liria e lëvizjes.
80. Në Shqipëri ka 28 institucione të kujdesit social për personat me aftësi ndryshe, ku bëjnë pjesë 12 institucione të kujdesit rezidencial, 14 qendra të kujdesit ditor dhe dy qendra jopublike komunitare. Sipas autoriteteve, në institucionet rezidenciale gjenden aktualisht 182 persona me aftësi ndryshe, prej të cilëve 38 janë fëmijë. Në lidhje me institucionalizimin, Komisionerja vëren që personat me aftësi ndryshe vendosen në institucione në rastet kur nuk është e mundur jetesa e pavarur, kur pjesëtarët e familjes nuk mundën a nuk duan të kujdesen për këta persona, si dhe në rastet e braktisjeve ose kushteve të papërshtatshme të jetesës. Kërkesa për vendosjen e një personi me aftësi ndryshe në një qendër rezidenciale mund të bëhet nga një prind apo një kujdestar i caktuar kryesisht nga gjykata, Komisioni Mjekësor i Caktimit të Aftësisë për Punë, policia dhe administratorët e kujdesit shoqëror në nivel vendor. Vendimi i pranimit i përket Këshillit Drejtues të Shërbimit Social Shtetëror, që kryesohet nga Drejtori i Përgjithshëm i Shërbimit Social Shtetëror.
81. Një nga objektivat e ligjit “Për përfshirjen dhe aksesueshmërinë e personave me aftësi të kufizuara” të vitit 2014 është sigurimi i jetesës së pavarur për personat me aftësi ndryshe dhe përmirësimi i autonomisë dhe i vendimmarrjes së mbështetur të tyre. Ky ligj parashikon masa për sigurimin e mbështetjes dhe ndihmës për ata persona me aftësi ndryshe që dëshirojnë të jetojnë në mënyrë të pavarur, të tillë si “ndihmë vetjake, mjete e pajisje teknike mbështetëse, shërbime aksesit, strehim të arsyeshëm dhe, ku të jetë e nevojshme, vendimmarrje e mbështetur”.
82. Në raportin e viti 2015 për Komitetin e KDPAK-së, autoritetet shqiptare vinin në dukje se “pavarësisht kuadrit ligjor ekzistues, ende nuk janë ngritur shërbimet për personat me aftësi ndryshe që dëshirojnë të jetojnë në mënyrë të pavarur në komunitetet e tyre”. Sipas autoriteteve, shumica e shërbimeve komunitare mundësohen nga organizata të shoqërisë civile dhe vullnetarë nëpër strehëza e qendra të kujdesit ditor, ndërkohë që autoritetet sigurojnë monitorimin e dhënies së këtyre shërbimeve¹⁹. Në vijim të vizitës, autoritetet e informuan Komisioneren se po përgatitet një plan veprimi për çinstitucionalizimin dhe po planifikohet paraqitja e tij për miratim në Këshillin e Ministrave.
83. Komisionerja vëren shqetësimet e shprehura nga përfaqësuesit e shoqërisë civile se, nën pretekstin e çinstitucionalizimit, disa persona me aftësi ndryshe janë nxjerrë prej institucioneve dhe kanë përfunduar në rrugë pa kurrfarë mbështetjeje apo ndihme. Në këto kushte Komisionerja dëshiron të theksojë se procesi i

¹⁹ KDPAK i OKB, «Raporti fillestar i dorëzuar nga Shqipëria mbështetur në nenin 35 të Konventës, për t’u dorëzuar në vitin 2014», dhjetor 2015.

çinstitucionalizmit duhet planifikuar e vënë në zbatim me kujdes dhe që nuk duhen marrë masa të nxituara, të cilat mund të çojnë në neglizhimin dhe lënien pa mbështetjen dhe pa mbrojtjen e nevojshme të personave me aftësi ndryshe.

2.4 PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

84. Duke sjellë në kujtesë nenin 9 të KDPAK-së, Komisionerja nënvizon që aksesueshmëria është kusht paraprak për realizimin e plotë të të drejtave të personave me aftësi ndryshe dhe përfshirjes së tyre në shoqëri. Ndërkohë që mirëpret përparimet e bëra në këtë fushë deri tani, Komisionerja u bën thirrje autoriteteve që të shtojnë përpjekjet për të siguruar që personat me aftësi ndryshe të kenë akses në kushte të barabarta me të tjerët në mjedisin fizik, në transport, në informim dhe komunikim, ku bëjnë pjesë sistemet e teknologjitë e informacionit e komunikimit, dhe në mjedise e shërbimeve të tjera që janë të hapura ose ofrohen për publikun si në zonat urbane, ashtu edhe në ato rurale.
85. Komisionerja u bën thirrje autoriteteve që të hartojnë ligje dhe politika për të zëvendësuar regjimin e vendimmarrjes zëvendësuese me vendimmarrje të mbështetur. Për sa kohë që mbetet në fuqi sistemi i kujdestarisë, autoritetet shqiptare duhet të sigurojnë që ai të mos përbëjë heqje të plotë të zotësisë juridike dhe që personat e vendosur në kujdestari të kenë akses efektiv në procedurat gjyqësore të rishqyrtimit të kujdestarisë, ose mënyrës në të cilën përmbushet ajo. Ata duhet të njihen gjithmonë si persona të barabartë përpara çdo gjykate ose trupi gjykues dhe duhet të fuqizohen në mënyrë që të mund të kundërshtojnë në mënyrë efektive çdo ndërhyrje në të drejtën e zotësisë juridike.²⁰
86. Izolimi i personave me aftësi ndryshe nëpër institucione sjell stigmatizimin dhe marginalizimin e tyre shoqëror, duke dhunuar të drejtën e tyre për jetesë të pavarur në komunitet, siç garantohet nga neni 19 i KDPAK-së. Komisionerja i bën thirrje Shqipërisë të miratojë një plan për zëvendësimin e institucioneve me shërbime komunitare. Ndalimi i vendosjes së mëtejshme të personave me aftësi ndryshe në mjedise institucionale do të ishte hap i rëndësishëm në këtë drejtim. Autoritetet duhet të provojnë angazhimin për reformimin e sistemit të kujdesit shoqëror për personat me aftësi ndryshe nëpërmjet mbylljes së institucioneve rezidenciale dhe caktimit të burimeve të mjaftueshme për krijimin e alternativave komunitare. Duke marrë parasysh që Shqipëria është në fillim të këtij procesi, është me rëndësi të madhe që të kuptohet qartë nocioni i të drejtës për të jetuar në komunitet. Duhet të sigurohet që institucionet e mëdha rezidenciale të mos zëvendësohen me institucione të tjera më të vogla që i ngjajnë modelit të mëparshëm dhe të mos koprometohet mundësia e individëve për të zgjedhur, për të ndërvepruar me të tjerë ose për t'u përfshirë në komunitet.

---

²⁰ Shih dokumentin tematik të komisioneres, «[Kujt i takon të vendosë? E drejta e zotësisë për të vepruar e personave me aftësi ndryshe intelektuale dhe psiko-sociale](#)», 2012.

3. AKSESI NË NDIHMËN JURIDIKE FALAS

87. Gjatë takimeve në Shqipëri, Komisionerja ngriti çështjen e aksesit në ndihmën juridike falas për grupet e cenueshme, si romët, personat me aftësi ndryshe, viktimat e trafikimit dhe fëmijët, në vazhdim të dialogut të nisur prej dy paraardhësve të saj në dy raporte mbi Shqipërinë, të botuara në vitet 2008²¹ e 2014²², si dhe të dy letrave drejtuar autoriteteve në vitet 2012²³ e 2016²⁴. Paraardhësit e Komisioneres u kanë tërhequr vazhdimisht vëmendjen autoriteteve lidhur me mangësitë e ligjit “Për ndihmën juridike” të vitit 2008, vënien e tij në zbatim dhe, për pasojë, ndikimin negativ në gëzimin e të drejtave të njeriut nga ana e grupeve të cenueshme.
88. Ndërhyrja më e fundit e Komisionerit lidhur me këtë çështje ka qenë letra e sipërpërmendur e vitit 2016, në të cilën vihej në dukje moszbatimi efektiv i ligjit “Për ndihmën juridike” i vitit 2008, vazhdonte të pengonte aksesin në drejtësi të disa grupeve shoqërore të cenueshme, si romët dhe gratë viktimat të trafikimit dhe dhunës në familje. Është vërejtur gjithashtu që, pavarësisht ekzistencës së Komisionit shtetëror për ndihmën juridike, pjesa më e madhe e ndihmës juridike vazhdon të jepet nga OJQ-të. Autoriteteve iu bë thirrje që të shtojnë përpjekjet për krijimin e një sistemi kombëtar efikas të ndihmës juridike.
89. Komisionerja ka në vëmendje raporte të cilat tregojnë se grupet e cenueshme vazhdojnë të hasin pengesa në aksesin në drejtësi. Rezultatet e një ankete të UNDP-së për aksesin në drejtësi të vitit 2017 flasin për një nivel të lartë analfabetizmi juridik, veçanërisht mes romëve, qasje dyshuese ndaj drejtësisë dhe mungesë besimi në sistemin e drejtësisë nga shqiptarët. Sipas kësaj ankete, romët, personat me të ardhura të ulëta, ata me arsim të paktë formal, anëtarët e komunitetit LGBTI, viktimat e dhunës në familje dhe fëmijët nga institucionet rezidenciale përballen me pengesa të ndryshme, të cilat e bëjnë aksesin në drejtësi edhe më të vështirë se për shtetasin e zakonshëm shqiptar. Shumë prej tyre, si për shembull romët, janë viktimat të diskriminimit dhe janë të privuar ekonomikisht, gjë që ua bën të pamundur aksesin në shërbime të një cilësie më të mirë. Si rrjedhojë, disa prej tyre as përpiqen t’u drejtohen institucioneve, duke i lënë të pazgjidhura problemet e tyre ligjore.²⁵
90. Në këtë kuadër, Komisionerja mirëpret miratimin e ligjit të ri “Për ndihmën juridike” në dhjetor të vitit 2017 dhe hyrjen e tij në fuqi qershorin e kaluar. Ky ligj zgjeron kategorinë e personave që përfitojnë nga ndihma juridike dhe paraqet konceptet e ndihmës juridike parësore dhe dytësore. Në diskutimin me

²¹ [Raport](#) i komisionerit për Shqipërinë i vitit 2008, paragrafi 23.

²² [Raport](#) i komisionerit për Shqipërinë i vitit 2014, paragrafët 15 dhe 16.

²³ [Letër](#) e komisionerit për Ministrin e Drejtësisë të Shqipërisë, Eduard Halimin, e vitit 2012.

²⁴ [Letër](#) e komisionerit për Ministrin e Drejtësisë të Shqipërisë, Ylli Manjanin, e vitit 2016.

²⁵ UNDP, «[Sondazh për aksesin në drejtësi në Shqipëri](#)», 2018.

Komisioneren, Ministrja i Drejtësisë, Etilda Gjonaj, nënvizoi që ky ligj është rezultat i angazhimit të autoriteteve për të ndërtuar një sistem të qëndrueshëm të ndihmës juridike falas dhe që për vënien në zbatim të tij është caktuar një buxhet i posaçëm. Përpilimi i akteve nënligjore të domosdoshme ka filluar dhe po bëhet në bashkëpunim të ngushtë me partnerët ndërkombëtarë përkatës, përfshirë EURALIUS-in dhe UNDP-në. Ligji parashikon ngritjen e një drejtorie brenda Ministrisë së Drejtësisë, si organizëm përgjegjës për ndihmën juridike falas, si dhe zyra të ndihmës juridike në secilin prej katër rajoneve të vendit.

3.1 PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

91. Komisionerja mirëpret miratimin e ligjit të ri “Për ndihmën juridike” në vitin 2017 dhe angazhimin e marrë prej autoriteteve për ngritjen e një sistemi të qëndrueshëm e të drejtë të ndihmës juridike falas.
92. Duke sjellë në vëmendje rezolutën 78(8) për ndihmën dhe këshillimin juridik, dhe rekomandimin 93(1) të Komitetit të Ministrave të Këshillit të Evropës për aksesin efektiv në legjislacion dhe drejtësi për personat shumë të varfër, Komisionerja u bën thirrje autoriteteve që të sigurojnë zbatimin efektiv të ligjit “Për ndihmën juridike” të vitit 2017, me qëllim lehtësimin e aksesit efektiv në drejtësi për personat e cenueshëm dhe personat në vështirësi ekonomike, si dhe të rrisin ndërgjegjësimin e publikut të gjerë për mundësinë që ofrohen nga ndihma juridike falas. Komisionerja i nxit autoritetet që të vazhdojnë të punojnë ngushtësisht me organizatat e shoqërisë civile që ofrojnë ndihmë juridike dhe të përfitojnë nga përvoja e tyre e gjerë në këtë drejtim.